

History & Culture

Vol. 50, No. 2, Issue 101

Autumn & Winter 2018-2019

DOI: <https://doi.org/10.22067/jhc.v50i2.78587>

تاریخ و فرهنگ

سال پنجاهم، شماره ۲، شماره پیاپی ۱۰۱

پاییز و زمستان ۱۳۹۷، ص ۹۹-۱۱۷

نگاهی نو به سیره حقوقی رسول خدا (ص) در پرتو رویکرد دفاع اجتماعی نوین*

دکتر طاهره رحیم پور ازغدی

استادیار دانشگاه فردوسی مشهد

Email: Rahimpoor@um.ac.ir

چکیده

مسأله مجازات قانون شکنان با هدف پیشگیری از شیوع ناهنجاری های اخلاقی و حفظ امنیت همواره مورد توجه ادیان الهی و قوانین بشری بوده است. این پژوهش با مقایسه سیره حقوقی اسلام و دفاع اجتماعی نوین، درصدد پاسخ به این سوال است که میان اصول و شیوه های این دو رویکرد در مواجهه با مجرمان چه تطابقی وجود دارد؟ و پس از بیان مبانی نظام دفاع اجتماعی نوین، می کوشد آن را با سیره حقوقی رسول خدا (ص) در مدینه مقایسه کند. یافته های تحقیق نشان می دهد با آن که انطباق کامل اقدامات رسول خدا (ص) با رویکرد دفاع اجتماعی مدرن ممکن نیست، مصادیقی از این رویکرد، از جمله اقدامات تأمینی، توجه به شرافت انسانی، اصلاح و بازپذیری اجتماعی مجرمان با اصول و شیوه های سیره آن حضرت هم پوشانی دارد. چنان که رسول خدا (ص) با هدف بازگشت مخالفان به جامعه، از روش هایی مانند بخشش فدیة، قبول وساطت دیگران و استفاده از توانمندی های مجرم به جای مجازات بهره می جست.

کلیدواژه ها: سیره نبوی، دفاع اجتماعی نوین، عدالت ترمیمی، بازپذیری اجتماعی

A New Glance at the Legal Tradition of the Messenger of God (AS) From the Perspective of the New Social Defense Approach

Dr. Tahera Rahimpour Azghandi

Assistant Professor at Ferdowsi University of Mashhad

Abstract

The issue of punishing law breakers with the aim of hampering the spread of moral turpitudes and maintaining security has always been central to divine religions and human laws. By comparing the legal tradition of Islam and modern social defense, this study sets out to examine the degree of correspondence between the principles and practices of these two approaches in dealing with criminals. Moreover, after discussing the basics of the modern social defense system, this paper compares it with the legal tradition of the Messenger of God in Medina. The findings suggest that while it is not possible to draw a complete analogy between the measures of the Prophet (pbuh) and the modern social defense approach, there are instances of this approach in Prophet's tradition including security measures, emphasis on human dignity, rehabilitation and social acceptance of criminals that overlap with the principles and practices of modern social defense. It is also exemplified in strategies adopted by Prophet (pbuh) aimed at facilitating the return of the opponents to the society such as forgiving fadiah, accepting the mediation of others, and exploiting the potentials of the offenders instead of punishment.

Keywords: Prophet's tradition, Modern social defense, Restorative Justice, Social rehabilitation

مقدمه

وجود اختیار و آزادی در انسان، تمایل به لغزش و جرم را در او ممکن کرده است. واژه جرم به معنای هر کار زشت و مکروه (راغب، ۱۰۳) در اصطلاح حقوقی بر انجام یا ترک فعلی اطلاق می‌شود که به جان، مال، ناموس یا آبروی دیگری لطمه زند و در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد (گرجی، ۱۱). در بینش قرآنی لغت جرم به معنای هر گونه پندار، گفتار و کرداری است که با اوامر و نواهی کتاب و سنت مخالف باشد (هادوی تهرانی، ۶۹). بر پایه اسناد تاریخی، از آن جا که در عربستان دوره جاهلی نظام کیفری مدونی از نظر نوع و مقدار مجازات برای تنبیه مجرمان وجود نداشت و کیفرها بیشتر به انگیزه انتقام شخصی اعمال می‌شد، زمینه گسترش فساد نیز فراهم بود؛ چنان‌که قرآن نیز به این جرایم شخصی و اجتماعی مانند سرقت، قمار و قذف اشاره کرده است (ممتحنه، ۱۲؛ مانده، ۹؛ شورا، ۳۰).

مجازات شایع قصاص در این دوره به دو شیوه شخصی و قبیله‌ای اجرا می‌شد. اگرچه در قصاص اصل بر تقدم آن بر دیه بود، در صورت مصالحه، دیه بر اساس تبار و طبقه مقتول بین صد تا هزار شتر تعیین می‌شد (آلوسی، ۲۴/۳). از دیگر روش‌های رایج کیفری در این زمان، بریدن دست سارق و قطع زبان تهمت‌زننده بود که حکم آن توسط کاهنان، شاعران و بزرگان قبیله صادر می‌شد (زیدان، ۱۸۸/۱؛ ساکت، ۳۴).

با گسترش اسلام در عربستان و تحول ساختارهای اجتماعی، رسول خدا (ص) با مخالفت‌هایی روبه رو شد که قرآن این مخالفت‌ها را در قالب‌های کفر، شرک و انکار جای داده است (مانده، ۲۳؛ توبه، ۷۴). از آنجا که بیشتر جرایم عصر بعثت در حوزه مفاسد اخلاقی بود، سیاست رسول خدا (ص) در مکه بر تعلیم آموزه‌های دینی و مبارزه با سنت‌های جاهلی قرار گرفت؛ اما در دوره هجرت با اوج‌گیری تحركات اسلام‌ستیزان، نظام قضایی اسلام به منظور اجرای حدود الهی، پیشگیری از جرم، هدایت و اصلاح اجتماعی مجرمان تاسیس شد.

یکی از شاخصه‌های مهم این نظام کیفری، بخشش متخلف با هدف بازپروری و پیشگیری از تکرار جرم توسط اوست. بدین سبب، اسلام از طرفی بر افشا نشدن جرم و گناه اصرار دارد (حرعاملی، ۳۲۸/۱۸) و از طرف دیگر، با وضع مقررات سخت در اثبات جرم مثل تعیین حد قذف در شهادت دروغ یا سقوط حد در صورت توبه بزهکار (نجفی، ۴۱، ۴۷۷) و جهل به حدود شرعی (حرعاملی، همانجا) موجبات کیفرزدایی یا تقلیل آن را فراهم می‌کند. به طوری که رسول خدا (ص) هرگز بر اساس علم خود یا قسم دیگری، متهم را مجازات نکرد (نوری، ۳۶۱/۱۷).

مکتب دفاع اجتماعی نوین با هدف حمایت جامعه در برابر مجرم و حفاظت بزهکار از ارتکاب جرم و

تکرار آن، در سال ۱۹۵۴ در دیوان کشور فرانسه تأسیس شد. روشن است که در دوره رسالت رسول خدا (ص) برخی از قانون‌شکنان و اسلام‌ستیزان مجازات شده‌اند؛ اما بررسی اسناد تاریخی دلالت دارد که آن حضرت پیش از صدور حکم مجازات، از همه فرصت‌های ممکن برای بخشش یا تخفیف مجازات آنان بهره می‌جسته است. به عبارت دیگر، سنت رسول خدا (ص) در برخورد با مجرمان، اصلاح، بازگشت به جامعه و پیشگیری از تکرار جرم بوده است.

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد مطالعات انجام شده پیرامون برخورد رسول خدا (ص) با مخالفان تنها به بررسی عملکرد رسول خدا (ص) براساس آموزه‌های اسلامی پرداخته‌اند. به‌عنوان نمونه، مقاله «حقوق مخالفان در زمان حکومت رسول خدا (ص)» به قلم مصطفایی به تبیین حقوق دشمنان رسول خدا (ص) از جمله امنیت و آزادی اکتفا کرده است. همچنین «بررسی و تحلیل سیره سیاسی رسول خدا (ص) با تأکید بر رفتار با دشمنان» به قلم خان‌بیگی و «رفق و مدارای پیامبر اعظم (ص) با مخالفان» نوشته انصاری صرفاً سیاست‌ها و راهبردهای رسول خدا (ص) در برابر مخالفان را تبیین کرده‌اند. بدین ترتیب، در مطالعات پیشین، محققان تنها به یک گردآوری توصیفی از سیره نبوی پرداخته و آن را با رویکردهای جدید حقوقی مقایسه نکرده‌اند.

جستار حاضر قصد دارد با نظر به جدیدترین نظام‌های حقوقی، کارآمدی قوانین اسلام را برای اصلاح مجرمان در راستای دفاع از جامعه به قضاوت بنشیند؛ از این رو، پس از آشنایی با رویکرد دفاع، زوایایی از سنت نبوی را بیان کرده و آن را با این رویکرد مقایسه خواهیم کرد.

رویکرد دفاع اجتماعی نوین

در رابطه با خطوط اصلی فکری حاکم بر مجازات، دو شیوه تفکر فلسفی - اخلاقی و علمی - تجربی قابل توجه است. دیدگاه اول انسان را دارای اراده و آزاد فرض می‌کند؛ بنابراین، اگر فرد قانون‌شکنی کند، عقلاً و منطقاً و اخلاقاً مستوجب سرزنش و مجازات است. از منظر فلسفی - اخلاقی مهم‌ترین کارکرد مجازات، اجرای عدالت و محافظت از مبانی اخلاقی و ارزش‌های اجتماعی به میزانی است که مورد بی‌حرمتی قرار گرفته‌اند. همچنین مسائلی از قبیل حفظ نظم اجتماعی، تشفی خاطر زیان دیده از جرم نیز مورد نظر است. در این نظریه، اجرای مجازات باعث ارباب خصوصی (ارباب مجرم) و عمومی (ارباب افراد متمایل به جرم) شده و در نهایت، موجب پیشگیری و کاهش جرایم می‌شود که در واقع، فایده اجتماعی مجازات و هدف از اجرای آن است.

دومین رویکرد مبتنی بر نوعی دیدگاه تجربی و علمی نسبت به جرم و کیفر است و ارتکاب جرم را

نتیجه تأثیر مجموعه‌ای از عوامل درونی و بیرونی و غالباً مافوق اراده انسان می‌داند. از این رو، مرتکب جرم مستوجب مجازات و تنبیه تشخیص داده نمی‌شود، بلکه او یک عنصر مریض و مضر برای خود و اجتماع به شمار می‌آید. بنابراین، برخورد با مجرم باید جنبه تأمینی و تربیتی داشته باشد. در این رویکرد برخلاف اصل تناسب جرم و مجازات در نظریه قبلی، الزامی در تناسب اقدام تأمینی و تربیتی با جرم نیست، بلکه باید میان اقدام دفاع اجتماعی و خطری که از سوی چنین افرادی جامعه را تهدید می‌کند، تناسب وجود داشته باشد. در نتیجه، ماهیت مجازات‌ها در طرز تفکر فلسفی بیشتر تنبیهی و در نگرش تجربی اغلب کنترلی و اصلاحی است (صفاری، ۱۳۵۹-۶۱). بدین ترتیب، تمام مکاتب کیفری بر اساس نظریات مختلف تحت لوای یکی از دو طرز تفکر قرار می‌گیرند؛ مثلاً مکتب «کلاسیک» تقریباً تابع نظریه فلسفی درباره جرم و مجازات است؛ اما برخی از طرفداران این مکتب به دلیل اعتقاد به فایده‌گرایی و پیامدگرایی در کیفر، به اندیشه‌های مکتب دوم نیز پیوند خورده‌اند که به آنان عنوان «نئوکلاسیک» داده شده است. در سوی دیگر، هواداران مکتب تحقیقی و مکتب دفاع اجتماعی ملهم از طرز تفکر علمی نسبت به جرم و مجازات یا نزدیک‌تر به آن هستند. مکتب تحقیقی ایتالیا نظام کیفری سنتی را در حمایت جامعه ناکارا و ناتوان خوانده است. طرفداران این مکتب با فردی‌سازی کیفر، جنبش جدیدی را با هدف سازماندهی عقلایی واکنش اجتماعی در برابر جرم آغاز کردند. آنان معتقد بودند که مجرم به لحاظ ساختمان زیستی - روانی یا عوامل موروثی به انضمام علل اجتماعی مرتکب جرم می‌شود. به عبارت دیگر، او به اقتضای شرایط خویش، ناگزیر از تخلف است. این رویکرد با حاکمیت فاشیست در سال ۱۹۳۰م مطرود شد؛ اما با یک تفاوت اصولی، در سال ۱۹۵۴ با عنوان «جنبش دفاع اجتماعی نوین» بر نظام مجازات غربی حاکم شد (آنسلم، ۲۴-۲۵). پیروان این مکتب مسئولیت را یک احساس درونی می‌دانند که بزهکار هم واجد آن است؛ گرچه باید توجه داشت که دفاع اجتماعی جدید به برخی از اصول تفکر اخلاقی مثل اصل تناسب جرم و مجازات نیز پای‌بند است (صفاری، ۶۲). در جدول زیر دیدگاه‌های حاکم بر دو مکتب مقایسه شده است:

جدول ۱: رویکردهای حاکم بر سیاست‌های کیفری

رویکرد فلسفی - اخلاقی	دیدگاه تجربی - علمی
پیش فرض	آزادی انسان در ارتکاب به جرم
	ارتکاب جرم به دلایل درونی و بیرونی
	مافوق اراده انسان
نگاه به مجرم	مسئول عملکرد خود
کارکرد مجازات	اجرای عدالت
	دفاع از اجتماع
	عنصر خطرناک برای خود و اجتماع

حفظ نظم اجتماعی	انطباق پذیری مجدد مجرم
تشفی خاطر زیان دیده	انسانی کردن بازداشت
حافظ ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی	آزادی مشروط به خدمات اجتماعی
واکنش در برابر اعمال مجازات	اقدام تأمینی و تربیتی
جرم	
حد مجازات	تناسب بین جرم و مجازات
	در حد حفاظت از اجتماع

جمع‌بندی مطالب مذکور حاکی از آن است که رویکرد دفاع، متأثر از دیدگاه‌های علمی در جرم‌شناسی است؛ آنچه امروز به «عدالت غیررسمی یا ترمیمی»^۱ معروف است. از سیاست‌های این دیدگاه، توجه به موقعیت متخلف برای جبران گذشته، استفاده از سرمایه‌های او در رفع مشکلات جرم و جایگزینی واکنش‌های جبرانی به جای تنبیهی برای تقویت جایگاه مجرم در نظام عدالت کیفری است. آموزه دفاع اجتماعی نوین معتقد است که حمایت از جامعه باید از طریق انطباق‌پذیری مجدد محکوم تحقق یابد (بولک، ۳۳، ۳۴). اگرچه تمام این تلاش‌ها برای اجتماعی کردن خطاکار موثر نیست، اجرای تدابیر اصلاحی پیش از هرگونه اقدام کیفری ضروری است (اردبیلی، ۱۵۲/۲). به عبارت دیگر، اجرای این کیفرها نباید به‌گونه‌ای باشد که حیثیت و شرافت انسانی را لکه‌دار کند و راه بازگشت به جامعه را بر خطاکار ببندد (همو، ۱۵۳).

البته پیروان این مکتب معتقدند، قاضی جزائی باید آزادی عمل داشته باشد تا بر اساس شرایط مجرم، اقدامات تأمینی مانند ممنوعیت از اشتغال به حرفه خاص، به عنوان مجازات تبعی و تکمیلی استفاده شود (گلدوزیان، ۵۶). در این دیدگاه، انسانی کردن بازداشت، طبقه‌بندی محکومان برپایه موقعیت و درجه تبهکاری، تعمیم آزادی مشروط و کمک‌رسانی به محکوم در مرحله کیفری و بعد از آن، مدنظر است (بولک، ۵۱).

مقایسه رویکرد «دفاع اجتماعی نوین» با نظام حقوقی رسول خدا (ص) در مدینه

با مطالعه تطبیقی شاخص‌های رویکرد دفاع اجتماعی و سیره نبوی، می‌توان نمونه‌هایی از آن را در سنت نبوی مشاهده کرد؛ زیرا طبق اصل ترک مخاصمه و انتقام‌جویی در این دیدگاه، موضع‌گیری رسول خدا (ص) در مواجهه با خاطیان، شخصی و تلافی‌جویانه نبود. چنان‌که او از مجازات زنی که قصد جانش را

کرده بود، گذشت (یعقوبی، ۴۱۶/۱). رسول خدا (ص) در مقام مجری قانون نیز مسلمانان را به عفو متهم دعوت می‌کرد (بیهقی، ۵۴/۸). بر مبنای اصل بازپروری مجرمان در رویکرد دفاع در اسلام نیز تاکید شده که قاضی، شهود را از شهادت و مجرم را از اقرار باز دارد و در صورت اقرار متهم، او را به عدول از اقرار تلقین کند (سجستانی، ۱۴۷/۴) تا بستر اصلاح مجرم فراهم شود. در نظام کیفری اسلام مانند مکتب دفاع، قاضی در عفو گناهان شخصی مثل زنا اختیار دارد؛ چنان‌که گزارش شده است که رسول‌الله (ص) مرد زناکاری را با وجود اقرار بخشید (حلبی، ۳۴۷). در حالی که در جاهلیت، مجرم اشراف‌زاده مجازات نمی‌شد یا در مجازاتش سختگیری صورت نمی‌پذیرفت (علی، ۵، ۵۱۵)، یکی از اصول آن حضرت در اجرای حدود الهی نگاه برابر به مجرمان بود (نک: قشیری، ۱۱، ۱۸۶). در مکتب دفاع اصل کمک به مجرم با استفاده از توانایی‌های او مطرح است و آن حضرت نیز گاه از اقدامات جایگزین مجازات استفاده می‌کرد. نقل شده است که پس از اسارت نوفل بن حارث (تاجر اسلحه) در جنگ بدر، رسول خدا (ص) هزار سرنیزه از او برای تقویت سپاه گرفت و آزادش کرد (قنوت، ۸۷) تا در عین حفظ ارزش‌های دینی، درحالی که مجرم فرصت بازگشت به جامعه را دارد، خسارت وارده ناشی از جرم نیز تأمین شود.

در مجموع می‌توان گفت که تنها کسانی مشمول عفو رسول خدا (ص) نمی‌شدند که با وجود اخلاق در امنیت و معیشت مردم یا توطئه برضد حکومت و مقدسات اسلام، در برابر تلاش‌های هدایت‌گرانه و خیرخواهانه رسول خدا (ص) مقاومت می‌کردند. با توجه به این‌که در رویکرد دفاع اجتماعی نوین اقدامات تأمینی، اصلاح و سازگار ساختن مجدد قانون‌شکن در اولویت اول و خنثی‌سازی و طرد فوری او در اولویت دوم قرار دارد (بولک، ۷۵)، برخورد‌های رسول خدا (ص) در قالب این دو دسته تبیین می‌شود:

۱- اصلاح و سازگاری مجدد

توجه به اصلاح مجرمان اصل بنیادین رویکرد دفاع اجتماعی نوین است که با اصطلاحاتی چون «به‌سازی یا بازپذیری مجرمان» از آن یاد شده و در واقع مجرم را به انطباق و سازگاری با مقررات اجتماعی هدایت می‌کند (نجفی، ۲۰). این اقدامات با هدف اصلاح می‌تواند شامل عفو، تخفیف در مجازات، جبران خسارت مالی، آزادی مشروط و غیره باشد که در تصمیمات رسول خدا (ص) برای سازگاری مجدد خطاکاران قابل مشاهده است. گفتنی است که برخورد رسول خدا (ص) با مخالفان در مکه و مدینه متفاوت بود. او در مکه که هنوز دولت اسلامی شکل نگرفته بود، برای دعوت مخالفان به اسلام، مأمور به حکمت، موعظه و جدال احسن بود (نحل، ۱۲۵)؛ ولی در مدینه در کنار تبلیغ دین، حفظ حکومت اسلامی نیز مطرح بود. بنابراین، با بروز حمله متجاوزان، حکم جهاد برضد آنان صادر شد (انفال، ۶۰).

گفتنی است که رسول خدا (ص) با اجرای طرح پیمان اخوت میان مسلمانان، تصویب قانون مدنی برای همه شهروندان و سازماندهی نظامی و اقتصادی نیز در جهت ترمیم و اصلاح زیرساخت‌های جامعه تلاش کرد (حلیمی جلودار، ۱۱۰-۱۲۰).

۱-۱- جبران خسارت

بخشش مجرمان در دیدگاه دفاع اجتماعی گاه مشروط بر این است که متخلف با استفاده از سرمایه‌های مالی یا انسانی خود در بهبود وضع جامعه یا ترمیم خسارت وارده به آن اقدام کند. از آن‌جا که قرآن دریافت فدیة از اسیران جنگی را برای مسلمانان مباح اعلام کرد (انفال، ۶۸-۶۷)، رسول خدا (ص) پس از اتمام درگیری‌ها، برای جبران خسارت‌های پیش آمده، از فدیة بهره می‌جست. او اولین اسرای جنگی سریة عبدالله بن جحش را به اسلام دعوت کرد و چون نپذیرفتند آنان را به پذیرش اسلام مجبور نکرده و در مقابل فدیة آزاد کرد (واقعی، ۱۹۱۳/۱). در جنگ بدر (۲ق) نیز که هفتاد تن از مشرکان اسیر شدند (یعقوبی، ۴/۶۷)، علاوه بر نهبی جنگجویان سپاهش از کشتن اسیران، آنان را پس از مشورت با مسلمانان در مقابل فدیة آزاد کرد (واقعی، ۱۰۵/۱-۱۰۷). این رفتار آن حضرت بر تخفیف مجازات و ترمیم ضررهای جرم دلالت دارد. گفتنی است که در آن زمان مقدار و نوع فدیة بر اساس توانمندی‌های اسرا تعیین می‌شده است. چنان‌که در همان جنگ، اسرای فقیر با آموزش سواد به ۱۰ کودک مسلمان آزاد می‌شدند (مقریزی، ۱۱۹/۱؛ کتانی، ۱/۱۰۸). با آن‌که اسیر در جامعه عرب جاهلی صرفاً با پرداخت فدیة مالی آزاد می‌شد، پیامبر خدا (ص) پذیرش فدیة‌های فرهنگی و اجتماعی را نیز معمول ساخت. همچنین اگر اسیری موفق به فرار می‌شد، از خون او می‌گذشت و دستور تعقیب نمی‌داد (واقعی، ۱۰۵/۱-۱۰۷).

موضع نبی اکرم (ص) در برابر اسرای مسیحی نیز این‌گونه بود (ابن‌هشام، ۴/۳۰). چنان‌که در جنگ تبوک (۹ق) خالد بن ولید اکیدر بن عبدالملک، فرمانروای دُومَةُ الْجَنْدَل و برادرش را اسیر کرد و به مدینه آورد؛ ولی رسول خدا (ص) با بستن پیمان صلح هر دو را آزاد کرد (بلاذری، ۹۳) تا بتوانند به سرزمین خود برگشته و فرمانروایی را از سر گیرند.

۱-۲- عفو (بخشش)

عفو به عنوان اقدامی تأمینی با هدف سازگاری هر چه بیشتر خاطی با جامعه از سوی قاضی صادر می‌شود. حکم عفو متناسب با شخصیت مجرم و طبق اصل فردی‌سازی کیفر با استفاده از «راهکارهای غیررسمی» یا «عدالت ترمیمی» برای جلوگیری از ارتکاب مجدد جرم است. این نوع برخورد با قانون‌شکنان از سوی رسول خدا (ص) نیز گزارش شده است. توجه ایشان به شرایط گروه‌ها و افراد در بذل عفو، با فردی‌سازی کیفر قابل انطباق است. متوسل شدن آن حضرت به کوچک‌ترین فرصت‌ها برای

بخشش اسرا بدون فدیة و با هدف هدایت آنان نیز در واقع، با سیاست رویکرد دفاع اجتماعی نوین برای جامعه‌پذیری مجرم قابل قیاس است. مقریزی از شماری از اسرای بدر که به علت ناتوانی مالی بدون پرداخت فدیة آزاد شدند، نام برده است (مقریزی، ۱۱۸/۱). همچنین در غزوة بنی المصطلق (ق ۵) نیز که کسانی از این قبیله به اسارت سپاه رسول الله (ص) درآمدند، جویریه دختر حارث بن ضرار (رئیس قبیله) ادعای مسلمانی کرد و از آن حضرت برای تأمین فدیة خود کمک خواست. رسول خدا (ص) نه تنها مال تعهد شده را پرداخت که با رضایت جویریه، با او ازدواج کرد. برکت این ازدواج، آزادی تمام آن اسیران بود (یعقوبی، ۵۳/۲). با این موضع‌گیری، رسول خدا (ص) زمینه هدایت مخالفان و بازگشت آنان به جامعه را فراهم کرد. همچنین در نبرد حنین (ق ۸) به امر رسول خدا (ص) برای اسرا لباس تهیه شد و مسلمانان در خانه خود با احترام از آنان پذیرایی کردند (واقعی، ۹۴۳/۳، ۹۵۵). بدین ترتیب یکی از اصول آن حضرت در برخورد با دشمنان، رعایت شرافت و حیثیت انسانی بود. ابن هشام نقل می‌کند که رسول خدا (ص) با امید به فراهم شدن فرصت برای بخشش اسرا، آنان را میان مسلمانان تقسیم نکرد تا اینکه با شفاعت خواهی آزاد شدند (ابن هشام، ۴۸۸/۲-۴۹۰). جالب‌تر آن که وقتی برخی سپاهیان از فدیة اسرا نگذشتند، رسول خدا (ص) گفت: هرکس میل ندارد از حق خود بگذرد در مقابل آزاد ساختن هر اسیر، شش شتر خواهد گرفت (طبری، ۱۲۱۲/۳). بدیهی است مقصود رسول اکرم (ص) از این چشم‌پوشی‌ها، هدایت معاندان به‌ویژه رؤسای قبایل به اسلام بود.

نمونه‌ای دیگر از بخشش‌های رسول خدا (ص) در مقابل پیمان‌شکنی قبیله بنی قینقاع (ق ۲) رخ داد. آنان به یک زن مسلمان، بی‌حرمتی کردند و چون مسلمان غیرتمندی از زن آسیب دیده دفاع کرد، او را کشتند. به نوشته ابن اثیر، بنی قینقاع با بستن در قلعه، پیمان دوستی خود را با اسلام نقض کرده و اعلام جنگ کردند. اما پس از محاصره طولانی قلعه توسط مسلمانان در نهایت تسلیم شدند. طبق عهدنامه با یهودیان، آن حضرت می‌توانست فرمان کشتن مردان و اسارت زنان را صادر کند؛ ولی به شفاعت عبدالله ابن اُبی از خون یهودیان معاند گذشت (ابن اثیر، ۱۵۴/۷).

رسول خدا (ص) در مدینه مورد آزار و دشمنی منافقان هم بود؛ ولی با انگیزه اصلاح و جامعه‌پذیری، بدرفتاری آنان را تحمل می‌کرد. نقل شده که عبدالله بن اُبی سرکرده جریان نفاق از ابتدای ورود رسول خدا (ص) به یثرب کینه ایشان را به دل گرفت و نقشه‌های بسیاری برای نابودی اسلام طراحی کرد. او علاوه بر به‌کارگیری ابزارهای جنگ روانی چون شایعه‌پراکنی، تمسخر رسول خدا (ص) و دل‌سرد کردن مسلمانان نسبت به حکومت، از جبهه شرک و کفر هم حمایت می‌کرد. توطئه‌ها و اقدامات تفرقه‌افکنانه وی تا بدان جا پیش رفت که پسرش از رسول خدا (ص) خواست اجازه قتل وی را صادر کند؛ ولی ایشان پسر را به

مدارای با پدر سفارش کرد (واقعی، ۴۱۶/۲-۴۲۱) و گفت که دوست ندارد مردم بگویند همین که محمد از جنگ با دشمنان آسوده شد، به کشتن یاران خود دست زد (همو، ۱۴۳/۳) نقل شده هنگامی که عبدالله بیمار شد، رسول خدا (ص) به عیادت او رفت. همچنین پس از مرگ عبدالله، پسرش از رسول خدا (ص) خواست پیراهن خود را جهت تکفین پدر بفرستد و بر جنازه اش نماز بخواند تا عذاب وی کم شود. رسول خدا (ص) با نزول آیه ۸۴ سوره توبه، پیراهن خود را فرستاد؛ ولی بر جنازه وی نماز نخواند (ابن عبدالبر، ۹۴۱/۳). هرچند برخی از منابع نماز رسول خدا (ص) بر جنازه عبدالله را گزارش کرده‌اند (ابن اثیر، ۱۹۳/۳) و بر پایه این گزارش‌ها، پس از نماز گفت: اگر بدانم بیش از هفتاد بار برای او استغفار کنم آمرزیده می‌شود این کار را خواهم کرد (همان، ۱۰۵۷/۳-۱۰۵۸). این مدارا و ملایمت حضرت در برابر سرکرده منافقان سبب آشکار شدن حقیقت شد؛ به طوری که پس از آن عبدالله مورد سرزنش قبیله اش قرار گرفت (ابن هشام، ۱۹۸/۲). طبق اسناد تاریخی، مشرکان، منافقان و یهودیان چند بار قصد جان رسول خدا (ص) کردند. فارغ از تردیدها در اصل گزارش، گفته شده زینب دختر حارث یهودی که با گوشت مسموم قصد ترور رسول خدا (ص) را داشت، بخشیده شد (طبری، ۱۴۹/۳-۱۵۰). او همچنین از مجازات وحشی، قاتل حمزه، پس از اقرارش به شهادتین درگذشت (واقعی، ۸۶۳/۲). این عفو سبب بازسازی وحشی شد و او را در زمره یاران اسلام قرار داد؛ به طوری که در جنگ رده، مُسَیْلَمَةُ کذاب را از پا درآورد (ابن اثیر، ۱۹۷/۳).

۱-۳- تخفیف مجازات

تاریخ اسلام از تساهل و تسامح رسول خدا (ص) در اجرای مجازات محکومان نیز شهادت می‌دهد. چنانکه در مورد اسرای بنی قینقاع ابتدا به بستن آن‌ها با ریسمان امر کرد؛ ولی پس از وساطت عبدالله بن اُبی ریسمان‌ها را باز کردند و با اصرار وی آن‌ها را آزاد کرده و تبعید کردند (بلاذری، ۳۰۹/۱)؛ بدین ترتیب یهودیان مشمول تخفیف در مجازات شدند. درباره اسرای جنگ بدر هم نقل شده که آن حضرت از شنیدن صدای ناله آنان متأثر شده و نمی‌توانست بخوابد.^۱ بنابراین، دستور داد بندهای آنان را باز کنند (ابن هشام، ۲۱۲/۲-۲۱۴). بنی نَضِیر نیز مشمول تقلیل مجازات شدند و رسول خدا (ص) حکم قتل آنان را به اخراج تبدیل کرد (حسن، ۱۰۸). این وقایع نشانگر انعطاف رسول خدا (ص) در برابر خاطیان و مخالفان است.

۲- دلایل اقدامات تأمینی رسول خدا (ص)

طبق اسناد تاریخی، مجرمان بسیاری مشمول بخشش ایشان شدند. حضرت با مشاهده کمترین فضیلتی در

۱. پیامبر در آغاز دستور داد بند از دستان عباس، عمویش، باز شود و چون متوجه بسته بودن دستان دیگر اسیران شد، چنین فرمود: آنان را نیز رها کنید که همه اینان در اسارت برابرند (ابن سعد، ۱۳/۱).

نیت، رفتار یا موقعیت اجتماعی افراد از خطای آنان چشم می‌پوشید. این نگاه رسول خدا (ص) به مجرمان بسیار شبیه به رویکرد دفاع اجتماعی است که با هدف حفظ اجتماع، فقط به دنبال تغییر رفتار و هم‌نوایی بیشتر مجرم با هنجارهای اجتماعی و به عبارتی، ترمیم به جای تنبیه است. بازخوانی دلایل ترک مجازات از سوی رسول خدا (ص) بیشتر ما را به شباهت سنت‌های ایشان به فضای حاکم بر این رویکرد رهنمون می‌کند. برخی از این انگیزه‌ها بدین قرار است:

توجه به نیت افراد: رسول الله (ص) در جنگ بدر به اصحاب خود گفت: به من خبر رسیده که برخی از بنی‌هاشم به اکراه به جنگ آمده‌اند؛ هر که از شما با یکی از بنی‌هاشم رو به رو شد، وی را نکشد (ابن سعد، ۷/۴). این سنت متناظر با مسأله فردی‌سازی کیفر در رویکرد دفاع اجتماعی نوین است. به عبارت دیگر حضرت هنگام صدور حکم حتی به انگیزه افراد در ارتکاب جرم توجه داشت و اگر درمی‌یافت که انجام تخلف با اکراه بوده از کیفر صرف نظر می‌کرد.

همکاری با مسلمانان: درگیری زیدین حارثه با قبیله بنی‌سَلِیم (۶ق) یکی از زنان اسیر به نام حلیمه از قبیله مُزَیْنَه، مسلمانان را به محل استقرار بنی‌سَلِیم راهنمایی کرد. در این نبرد مسلمانان پیروز شدند و شوهر حلیمه اسیر شد. رسول خدا (ص) به جبران خدمت حلیمه به سپاه اسلام، شفاعت او را پذیرفت و همسرش را آزاد کرد (ابن اثیر، ۲۳۹/۷). در توضیح سیره رسول خدا (ص) باید گفت همان‌طور که حفظ کلیت نظام اجتماعی در برابر قانون‌شکنی اهمیت دارد، هرگونه رفتار و اقدام جبران‌کننده توسط مجرم نیز می‌تواند او را از یک عنصر ضربه‌زننده به نظام اجتماعی خارج کند و منجر به چشم‌پوشی از جرم وی شود. از این روست که طبقه‌بندی مجرمان در رویکرد دفاع اجتماعی نوین همواره مورد تأکید بوده است.

ضعف اقتصادی یا فکری: چنانکه پیش‌تر بیان شد، برخی از اسرای جنگ بدر به علت ناتوانی مالی بدون پرداخت فدیة آزاد شدند (مقریزی، ۱۱۸/۱) که بی‌شک این اقدام انسانی رسول خدا (ص) سبب احساس تعلق بیش‌تر آنان به اسلام شد؛ امری که برای رویکرد دفاع اجتماعی اولویت دارد. همچنین گاهی رسول خدا (ص) با هدف جبران خسارت وارده به جامعه اسلامی، از مخالفانش برای پرداخت فدیة کمک می‌گرفت. چنانکه پس از جنگ بدر عباس عموی خود را فرمود که پرداخت فدیة برخی از اسیران فقیر را تقبل کند (طبری، ۹۸/۲) همچنین در ماجرای بنی‌قُرَیظَه، چون عَطِیَّة قَرَظِیَه هنوز به سن رشد و بلوغ نرسیده بود، بخشیده و آزاد شد (بخاری، ۸/۷؛ بیهقی، ۲۵/۴؛ سهیلی، ۲۹۳/۶-۲۹۴). در رویکرد دفاع توجه به سن بلوغ به عنوان پذیرفتن سن مسئولیت کیفری تعیین‌کننده است و می‌تواند با اصل طبقه‌بندی و کمک‌رسانی به محکومان تفسیر شود.

امید به اصلاح: یکی از اصحاب رسول خدا (ص) از او خواست قبیله ثقیف را نفرین کند، اما ایشان

گفت: «خداوندا ثقیف را هدایت کن و آنان را به نزد من آر» (واقعی، ۹۳۷/۳). آن حضرت حتی به مشرکان فراری فرصت بازگشت می‌داد. عبدالله بن زبیری بعد از فرار به نجران، پشیمان شد و نزد رسول خدا (ص) آمد. چون حضرت به چهره او نگریست گفت: در صورت ابن زبیری نور ایمان وجود دارد. بدین ترتیب او شهادتین را به زبان آورد و مسلمان شد (ابن اثیر، ۲۹۶/۷).

مسلمان شدن: اسیری به نام فرتنا (کنیز ابن خطل) شعرهایی در هجو رسول خدا (ص) در مجالس بزم مشرکان می‌خواند. او در زمرة کسانی بود که پس از فتح مکه (۸ ق) از سوی رسول خدا (ص) مهدورالدم اعلام شد. فرتنا از معرکه فرار کرد، ولی مدتی بعد ناشناس به نزد رسول خدا (ص) آمد و مسلمان شد. آن حضرت هم پس از شناسایی، او را بخشید (ابن اثیر، ۲۹۸/۷). بر اساس دیدگاه دفاع، این کنیز مشمول بازپذیری اجتماعی شده است؛ زیرا او به باورهای الهی گردن نهاده است.

پذیرش امان خواهی: پس از شکست مشرکان در فتح مکه، ام حکیم، همسر عکرة بن ابی جهل از رسول خدا (ص) برای همسرش امان خواست و آن حضرت پذیرفت. ام حکیم در اصرار به عکرمه برای بازگشت این چنین گفت، من از محمد برای تو امان گرفته‌ام. او از همه انسان‌ها نیکوکارتر و بهتر است. بدین ترتیب عکرمه اسلام آورد و از رسول خدا (ص) خواست برای وی طلب آموزش کند. پیامبر (ص) نیز برای او طلب آموزش کرد و عکرمه در اثر این بخشش، چنین گفت: تاکنون برای ممانعت از پیشروی راه خدا می‌جنگیدم، اکنون چند برابر آن در راه خدا خواهم جنگید (طبری، ۱۱۸۸/۳؛ بلاذری، ۳۵۷/۱). این سنت حضرت متناظر با اصل سازگاری با قوانین در مکتب نوین است. نمونه دیگر از عفو رسول خدا (ص) در مورد برادر عثمان بن عفان رخ داد. او برای برادر رضاعی خود، عبدالله بن سعد بن ابی سرح، طلب بخشش کرد. عبدالله از کاتبان قرآن مدعی تحریف در کتابت شده و پس از ارتداد به مکه گریخته بود. گرچه آن حضرت به بخشش وی راضی نبود (ابن عبدالبر، ۹۱۹/۳)، سرانجام او را بخشید. بر اساس رویکرد دفاع، پدیده امان خواهی نوعی اقرار به ارتکاب جرم به امید بخشش از سوی نظام حاکم است. در این رویکرد پیشنهاد می‌شود مجرم در شرایطی از عفو بهره‌مند گردد. به عبارت دیگر، مفهوم کمک‌رسانی به محکومان در این رویکرد را می‌توان با زوایایی از سیره رسول خدا (ص) قیاس کرد.

رعایت حقوق عاطفی و انسانی: گفته شده رسول خدا (ص) در میان اسرای قبیله هوازن خواهر رضاعی خود، شیما را شناخت، عباى خود را برای او پهن کرد و به او گفت: می‌توانی پیش من بمانی یا پیش قومت برگردی. همچنین چون ابوصرد از طایفه بنی سعد (قبیله حلیمه دایه رسول خدا) به ایشان گفت: برخی از این اسیران، عمه‌ها، خاله‌ها و پرستاران تو هستند، آن حضرت با بخشش سهم فدیة خود و بنی- عبدالمطلب به اسیران از حقوق شخصی خود گذشت (یعقوبی، ۶۳/۲؛ مقدسی، ۲۳۷/۴-۲۳۸). به عبارت

دیگر، آن حضرت حتی به خدمات و محبت پیشین مخالفان خود نیز توجه داشت و این رفتار ناظر به اصل طبقه‌بندی محکومان در رویکرد دفاع است. گفتنی است به منظور ایجاد بستر برای فردی‌سازی کیفر در رویکرد دفاع، رسول خدا (ص) نیز در صدور حکم برای مخالفان آزادی نسبتاً کاملی داشت.

جدول ۲: مقایسه رویکرد دفاع اجتماعی نوین با سنت رسول خدا (ص) در صدور حکم

سیره رسول خدا (ص)	رویکرد دفاع اجتماعی نوین
توجه به نیت افراد	فردی‌سازی کیفر
همکاری با مسلمانان	طبقه‌بندی مجرمان
عدم توان مالی	توجه به شرافت انسانی
عدم بلوغ فکری	طبقه‌بندی و کمک‌رسانی به محکومان
امید به اصلاح و پذیرش اسلام	بازپذیری اجتماعی
پذیرش امان‌خواهی	کمک‌رسانی به محکومان
رعایت حقوق انسانی	طبقه‌بندی مجرمان

۳- خنثی‌سازی و طرد مجرم

تدابیر طردکننده نوعی حذف فیزیکی است و در حقیقت مجرم از جامعه رانده شده و هیچ برنامه‌ای در جهت بازگشت دوباره وی پیش‌بینی نمی‌شود. یکی از مصادیق طرد، ممنوعیت آمد و شد به مکان‌های خاص یا منع بعضی فعالیت‌هاست که با هدف پیش‌گیری از سقوط مجدد محکوم در بزهکاری با دوری او از محیط‌های جرم‌زا اتفاق می‌افتد و از لحاظ ماهیت بخشی از اقدامات تأمینی محسوب می‌شود (بولک، ۶۵، ۷۷-۷۸).

بررسی مواجهه رسول خدا (ص) با برخی از مخالفان از اقدام او در جهت طرد مجرمان حکایت دارد، چنان‌که در سال ۴ ق قبله بنی‌نضیر با قصد ترور، آن حضرت را برای مذاکره دعوت کردند. این نقشه ناکام ماند و رسول خدا (ص) که از این توطئه آگاه شده بود، آن‌جا را ترک کرد. حکم حضرت در برابر این دشمنی آن بود که بنی‌نضیر مدینه را همراه با اموال خود ترک گویند. اما بنی‌نضیر به فریب وعده‌های عبدالله بن ابی‌تصمیم به مقاومت گرفت. از این رو، مسلمانان دژ آنان را محاصره کردند. سرانجام یهودیان ناگزیر به تسلیم شده و با اموال خود به خیبر یا شام کوچ کردند (ابن‌هشام، ۱۴۳/۲-۱۴۴). این تصمیم رسول خدا (ص) با اصل عدم تناسب مجازات و جرم برای حفاظت از جامعه در مکتب دفاع انطباق دارد.

نمونه‌ای دیگر از اقدامات تأمینی در داستان معاویه بن مغیره بن ابی العاص (حمزه را در احد مثله کرد) قابل مشاهده است (زبیری، ۱۷۳؛ ابن اثیر، ۲۸۱/۷). وی پس از نبرد از سپاه قریش جدا افتاد و چون راه را اشتباه رفت به مدینه آمد و به عثمان پناه برد. عثمان، معاویه را برای حضورش در مدینه سرزنش کرد اما او گفت: هیچ کس را نزدیک‌تر از تو به خود سراغ ندارم. عثمان او را در خانه پنهان کرد و برای وی از رسول خدا (ص) امان خواست. رسول خدا (ص) مشروط بر این که وی تا سه روز مدینه را ترک کند به عثمان امان داد و گفت: اگر پس از سه روز دیده شود کشته خواهد شد؛ ولی او در شهر ماند تا از اخبار رسول خدا (ص) آگاه شود و در روز سوم یا چهارم حرکت کرد. عمار و زید بن حارث او را یافتند و کشتند (ابن حجر، ۲۳۷/۸).

۴- مجازات شدگان

عفو در سیره رسول الله (ص) بر مجازات مقدم بود و تا جایی که امکان بخشش وجود داشت، از مجازات چشم‌پوشی می‌شد. گاهی نوع گناه یا شدت دشمنی جای هیچ‌گونه اغماض یا تخفیف مجازات را برای رسول خدا (ص) باقی نمی‌گذاشت. در حالی که رویکرد اجتماعی نوین براساس اصل بازسازی اجتماعی مجرم با مجازات مرگ مخالف است. مجازات زندان نیز در صورتی که موجب ناسازگاری شخص با اجتماع شود، مورد تردید است (پرادل، ۱۰۴). شاید از همین روست که طرفداران این نظریه نه تنها میزان جرم را کاهش نداده‌اند، بلکه زمینه سوء استفاده برخی قاضیان را از اختیار تام فراهم کرده‌اند (آنسل، ۷۵). تصمیم رسول خدا (ص) در مورد محکومان به مرگ یا تبعید در صورتی با این دیدگاه سازگاری دارد که احتمال پیوستن آنان به جامعه اسلامی غیرممکن بوده باشد. به عبارت دیگر، از آن جا که در چهارچوب رویکرد دفاع، امیدی به اصلاح آنان نبود، افرادی خارج از سیستم تلقی می‌شدند. قریب به اتفاق مجازات‌شدگان را می‌توان در پنج عنوان جای داد که در پی می‌آید:

۴-۱- سران شرک

برخی از مجازات‌شدگان از دشمنان سرسخت اسلام بودند و امان به ایشان امنیت جامعه را تهدید می‌کرد؛ زیرا پس از رهایی یا به زودی دشمنی خود را با شدت از سر می‌گرفتند یا درصدد تعدی به مدینه بر می‌آمدند. از این رو، رسول خدا (ص) بر آنان پیشدستی کرده و فتنه را در نطفه خفه می‌کرد. در میان اسرای جنگ بدر تنها عقبه بن ابی معیط و نصر بن حارث عبدری به قتل رسیدند (ابن حبیب، ۱۵۷، ۱۶۱، ۴۷۸؛ ابن حزم، ۸۷؛ دیاربکری، ۴۵۵/۱)؛ زیرا این دو در مکه از هیچ تلاشی برای جلوگیری از دعوت اسلام و آزار رسول خدا (ص) و مسلمانان فروگذار نکرده بودند (ابن حجر، ۴۸۱/۶؛ ذهبی، ۲۵۱/۱).

۴-۲- شبهه افکنان به مشروعیت قرآن

نضربن حارث با طرح بشری بودن آیات قرآن به معارضه فکری با دعوت اسلام پرداخت. وی برای اثبات غیرالهی بودن قرآن، داستان‌های مشابه قصص قرآن را (قصه رستم و اسفندیار) نقل می‌کرد. ابن اسحاق نضر را از «شیاطین» قریش و اذیت‌کنندگان آن حضرت شمرده است (ابن اسحاق، ۲۰۱). همچنین او و عقبه برای غلبه بر رسول خدا (ص) و آزار ایشان از یهود یثرب می‌خواستند سوالاتی پیچیده طرح کنند تا از آن حضرت بپرسند (ابن هشام، ۱/۲۹۹-۳۰۱، ۵۷۱). در مجموع، می‌توان گفت: هرگاه حدود و ارزش‌های الهی تهدید می‌شد و خطر انحراف و گمراهی فکری و اعتقادی جامعه در میان بود، رسول خدا (ص) قاطعانه مقابله می‌کرد.

۴-۳- اختلال گران سیاسی

در دوره نبوت کسانی با شعر و سخن یا ثروت و نفوذ اجتماعی به تحریک مردم علیه اسلام می‌پرداختند. عثقه بن ابی معیط پیش از جنگ بدر در کشتن رسول خدا (ص) و مسلمانان شعری سرود. پیامبر (ص) با شنیدن آن عقبه را نفرین کرده و مرگش را خواستار شد (واقعی، ۸۲/۱). همچنین ابوعزّه عمرو بن عبدالله جُمحی شاعر نیز در جنگ بدر مورد عفو قرار گرفت و قول داد با اشعارش دشمنان اسلام را تحریک نکند؛ ولی به عهد خود وفا نکرد و نه تنها دیگران را به جنگ برضد مسلمانان تحریض کرد که خود نیز در جنگ شرکت کرد؛ از این رو، به دستور رسول خدا (ص) کشته شد (طبری، ۲/۵۰۰-۵۰۱؛ ابن هشام، ۱/۶۶۰).

برخی از فتنه‌گران نیز از موقعیت‌های خود برضد اسلام سوء استفاده می‌کردند. ابورافع سَلَام بن ابی‌الحقّیق از یهودیان بنی‌نضیر برای اجیر کردن بنی‌غطفان برضد رسول خدا (ص) پاداش بسیار قرار داد. او در برپایی جنگ احزاب هم نقش داشت. پس از غزوه بنی‌قریظه، انصار از رسول خدا (ص) اجازه خواستند وی را به قتل برسانند (واقعی، ۱/۳۹۱-۳۹۵؛ ابن هشام، ۱/۵۶۱).

۴-۴- مرتدان

مجرمان گاهی برای فرار از مجازات اسلامی به ارتداد آلوده می‌شدند. از آن جمله، مقیس بن صُبابه (حُبابه) کِیسی را می‌توان نام برد که از امان یافتگان رسول الله (ص) بود. نقل شده پس از کشته شدن برادرش هاشم توسط بنی‌عمرو، رسول خدا (ص) قاتلان را به پرداخت خون‌بها امر کرد؛ ولی مقیس پس از گرفتن خون‌بها قاتل برادر را کشت. او برای فرار از مجازات، مرتد شد و از مدینه گریخت. در فتح مکه تمیله بن عبدالله لئیی او را یافت و به قتل رسانید (واقعی، ۲/۸۶۰-۸۶۲). عبدالله بن حَظَل، مأمور جمع آوری صدقات و زکات، نیز غلامش را به سبب آماده نکردن طعام چنان مضروب کرد که درگذشت. عبدالله

از ترس مجازات مرتد شد و با اموال صدقه به مکه گریخت. او در مکه شعرهایی در هجو رسول خدا (ص) می‌سرود و دو کنیزش آن‌ها را در مجالس بزم برای مشرکان، می‌خواندند. وی پس از فتح مکه کشته شد (ابن هشام، ۴۰۹/۲-۴۱۰).

۴- ۵- عاملان اخلال در امنیت

رسول خدا (ص) افرادی را که بر نابودی امنیت و ثبات جامعه اصرار داشتند، قابل بخشش نمی‌دانست. بنی قریظه از آن جمله بودند که پیمان‌شکنی کرده و با همکاری با لشکر احزاب، موجودیت اسلام و جان همه مسلمانان را به خطر انداختند. رسول خدا (ص) پیشتر دوبار عهدشکنی آنان را بخشیده بود (واقعی، ۳۴۱-۳۴۳). بنی قریظه علاوه بر نقض پیمان، به دشمنان اسلام آذوقه می‌رساندند. آنان با هدف حمله به مرکز مدینه از قریش ۲۰۰۰ نیروی کمکی درخواست کردند. از این رو، رعب و وحشت شدیدی بر مدینه حکمفرما شد و رسول خدا (ص) ۵۰۰ نفر را مأمور حفاظت از شهر کرد. آنان تا صبح از شهر پاسبانی می‌کردند. نقل شده مسلمانان نسبت به جان زنان و کودکان خود از یهود بنی قریظه بیشتر از قریش و غطفان وحشت داشتند. قریظیان پیشنهاد مذاکره رسول خدا (ص) را نپذیرفته و اعلام جنگ کردند. پس از شکست مشرکان در احزاب، بنی قریظه محاصره و پس از ۱۵ یا ۲۵ روز مجبور به تسلیم شدند. رسول خدا (ص) می‌توانست بدون هیچ اغماضی همان ابتدا ایشان را به سبب پیمان‌شکنی، تهدید امنیت مدینه و همکاری با دشمنان مجازات کند؛ ولی شاید با مطرح کردن مذاکره با بنی قریظه و سپس پذیرش حکمت سعد بن - معاذ (هم‌پیمان بنی قریظه) به گونه‌ای در پی ایجاد فرصتی برای مدارا و تساهل نسبت به آنان بود. به هر رو، بنی قریظه به حکم سعد بن معاذ رضایت دادند و او حکم مردان کشته شوند و زنان و کودکان اسیر گردند (ابن سعد، ۳۲۲/۳-۳۲۳).

نتیجه

نگاهی به مباحث جرم‌شناسی نشان می‌دهد دو رویکرد فلسفی - اخلاقی و علمی - تجربی همواره بر آن سایه افکنده است. رویکرد دفاع اجتماعی که به تدریج در دهه‌های اخیر تکوین یافته، رویکردی علمی - تجربی است و با تکیه بر اصولی مانند فردی‌سازی کیفر، ترمیم به جای تنبیه، طبقه‌بندی محکومان، انسانی کردن بازداشت، کمک‌رسانی به محکوم، استفاده از جایگزین‌های حبس، توجه به شرافت انسانی و گرایش حبس در جهت بازپذیری اجتماعی مجرم، به اصلاح مجرم در راستای دفاع از جامعه باور دارد. این نظریه انواع مکانیزم‌هایی را پیشنهاد می‌کند که منجر به جذب و هم‌نوایی هرچه بیشتر مجرم شود و از آن جمله می‌توان به اقدامات تأمینی اصلاح و بازسازی و اقدامات تأمینی خنثی‌سازی و طرد اشاره کرد.

مطالعه سیره حقوقی رسول خدا (ص) آشکار می‌سازد که آن حضرت در دفاع از جان و مال و ناموس مسلمانان در برابر اسلام‌ستیزان ایستاده است؛ با این‌همه، برخی از سنت‌های او نیز - که با هدف اصلاح و قانون‌پذیری مخالفان بوده، با رویکرد دفاع اجتماعی نوین قابل انطباق است. طبق اسناد تاریخی به علت بهره‌گیری از کوچک‌ترین فرصت‌ها برای بخشش و غلبه تساهل بر قهر و مجازات، آمار عفوشدگان به امر حضرت چند برابر مجازات‌شدگان است.

متناظر با اصل کمک‌رسانی به مجرمان در رویکرد دفاع، در سیره آن حضرت نیز بیشترین مجرمان به شفاعت بخشیده شده‌اند؛ زیرا رسول خدا (ص) برای درخواست تمامی امان‌خواهان - حتی اگر شفاعت‌کننده خود متهم به توطئه و خیانت بود - ارزش قائل می‌شد. برخورد ایشان با معارضان پس از اسارت بر حفظ کرامت و شخصیت فرد استوار بود و مانند اصل توجه به شرافت انسانی در مکتب دفاع، از فدیة اسیران ناتوان چشم می‌پوشید؛ زیرا هدفش اصلاح افراد یا به عبارتی بازپذیری اجتماعی بود. ناتوانی فکری خطاکار یا همکاری با مسلمانان یکی دیگر از دلایل عفو آن حضرت بود. این موضوع اصل طبقه‌بندی به منظور کمک‌رسانی به مجرمان در رویکرد دفاع را تداعی می‌کند. توجه رسول خدا (ص) به نیت خطاکار برای اصلاح و بخشش آنان نیز یادآور اصل فردی‌سازی کیفر در رویکرد دفاع است.

بر همین اساس، مجرم زمانی تنبیه می‌شد که اصلاح وی از طریق عفو غیرممکن بود یا جرم وی چنان بزرگ بود که کلیت جامعه اسلامی را تهدید می‌کرد و نیاز به برخوردی قاطع برای جلوگیری از تکرار خطا از سوی دیگران ضروری بود. در عین حال، برخی از همین افراد نیز از مجازات رستند که می‌توان آنان را در زمره سران مشرکان، شبهه‌افکنان در حقانیت اسلام و قرآن، توطئه‌چینان برضد رسول خدا (ص) و حکومت اسلامی، مرتدان مرتکب قتل، پیمان‌شکنان و تهدیدکنندگان امنیت مسلمانان قرار داد. در مجموع می‌توان گفت که در مقایسه با رویکرد مکتب دفاع اجتماعی و رویکرد فلسفی و اخلاقی در برابر مجرمان، رسول خدا (ص) از رویکردی میانه برخوردار بود تا ضمن اجرای امر قرآن به عدل و قسط در جامعه، مسیر بازگشت و اصلاح مجرمان نیز فراهم شود.

فهرست منابع

- آلوسی، شهاب‌الدین، بلوغ‌الارب فی احوال العرب، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۲۰۰۹م.
 آنسل، مارک، دفاع اجتماعی، ترجمه محمد آشوری و علی حسین نجفی ابرندآبادی، گنج دانش، تهران، ۱۳۹۱ش.
 ابن‌اثیر، عزالدین، اسد الغابه فی معرفة الصحابه، به تحقیق علی محمد معوض و عادل‌احمد عبدالموجود، دار الکتب العلمیه، بی‌جا، ۱۴۱۵ق.
 _____، الکامل فی التاریخ، به تحقیق عمر عبدالسلام تدمری، دارالکتاب العربی، بیروت، ۱۴۱۷ق.

- ابن اسحاق، محمد، سیره ابن اسحاق، به تحقیق سهیل زکار، دارالفکر، بیروت، ۱۳۹۸ق.
- ابن حبیب، ابوجعفر محمد، المحبّر، دار الآفاق الجدیده، بیروت، بی تا.
- ابن حجر، ابوالفضل احمد، الإصابه فی تمييز الصحابه، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۵ق.
- ابن حزم، جوامع السیره، دارالکتب العلمیه، بیروت، بی تا.
- ابن سعد، ابوعبدالله محمد، الطبقات الكبرى، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۸ق.
- ابن عبدالبر، ابوعمر یوسف، الإستیعاب فی معرفة الاصحاب، به تحقیق علی محمد الجاوی، دارالجیل، بیروت، ۱۴۱۲ق.
- ابن هشام، عبدالملک، السیره النبویه، به شرح و تحقیق احمد شمس الدین، دار هلال، بی جا، ۱۹۹۸م.
- اردبیلی، محمد علی، حقوق جزای عمومی، نشر میزان، تهران، ۱۳۸۶ش.
- انصاری، علی رضا، «رفق و مدارای پیامبر اعظم (ص) با مخالفان»، در معارف اسلامی، سال بیست و نهم، ش ۸۰، تابستان ۱۳۸۹، صص ۱۱-۱۱.
- بلاذری، احمد بن یحیی، جمل من أنساب الأشراف، به تحقیق سهیل زکار و ریاض زکلی، دار الفکر، بیروت، ۱۴۱۷ق.
- فتوح البلدان، ترجمه محمد توکل، نقره، تهران، ۱۳۳۷ش.
- بولک، برنارد، کيفرشناسی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، مجد، تهران، ۱۳۹۱ش.
- بیهقی، ابوبکر احمد، دلائل النبوه، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۰۵ق.
- السنن الكبرى، دارالمعرفه، بیروت، بی تا.
- پردال، ژان، تاریخ اندیشه های کيفری، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، سمت، تهران، ۱۳۹۴ش.
- حراغلی، محمد بن حسن، وسائل الشيعه الى تحصيل مسائل الشريعة، دار التراث العربی، بیروت، ۱۳۹۱ش.
- حسن، حسن ابراهیم، تاریخ سیاسی اسلام، ترجمه ابوالقاسم پاینده، بدرقه جاوید، تهران، ۱۳۸۵
- حلبی، ابوالصلاح، الکافی فی الفقه، مکتبه الاسلام، اصفهان، ۱۴۰۰ق.
- خان بیگی، حمزه، «بررسی و تحلیل سیره سیاسی رسول خدا (ص) با تأکید بر رفتار با دشمنان»، در جیل الممتین، دوره سوم، ش ۶، بهار ۱۳۹۳.
- دیاربکری، حسین بن محمد، تاریخ الخمیس فی احوال انفس النفیس، دار صادر، بیروت، بی تا.
- ذهبی، شمس الدین، سیر أعلام النبلاء، دار الحدیث، قاهره، ۱۴۲۷ق.
- راغب، ابوالقاسم، مفردات الفاظ القرآن، به تحقیق ابراهیم شمس الدین، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۸ق.
- زبیری، مصعب بن عبدالله، نسب قریش، تحقیق: لوی پروونسال، دار المعارف، قاهره، بی تا.
- زیدان، جرجی، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه علی جواهرکلام، امیرکبیر، تهران، بی تا
- ساکت، محمدحسین، نهاد دادرسی در اسلام، به نشر، مشهد، ۱۳۶۵ش.

سجستانی، أبو داود سلیمان، سنن ابی داود، به تحقیق محمد محی‌الدین عبدالحمید، بیروت و صیدا، المكتبة العصرية، بی‌تا.

سهیلی، ابوالقاسم عبدالرحمن، الروض الأنف فی شرح السیرة النبویة، دار إحياء التراث العربی، بیروت، ۱۴۱۲ق.

صفاری، علی، کیف‌شناسی، تحولات، مبانی و اجرای کیف‌سالب آزادی، جنگل، تهران، ۱۳۸۶.

طبری، محمد بن جریر بن یزید، تاریخ، دار التراث، بیروت، ۱۳۸۷ق.

علی، جواد، المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام، دار العلم الملايين، بیروت، ۱۹۷۰م.

قنوت، عبدالرحیم، تاریخ اسلام از آغاز تا یازدهم هجری، جهاد دانشگاهی، مشهد، ۱۳۷۷ش.

کتانی، عبدالحی، التراتیب الإدارية، به تحقیق عبدالله الخالدي، دار الأرقم، بیروت، بی‌تا.

کحاله، عمر رضا، معجم قبائل العرب القديمة والحديثة، بیروت: مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۴ق.

گلدوزیان، ایرج، بایسته‌های حقوق جزای عمومی، میزان، تهران، ۱۳۸۶ش.

مسلم نیشابوری، ابوالحسین، صحیح مسلم، دار الفکر، بیروت، ۱۳۹۸ق.

مقدسی، مطهر بن طاهر، البدء و التاریخ، مكتبة الثقافة الدينية، پورت سعید، بی‌تا.

مقریزی، تقی‌الدین احمد، إمتاع الأسماع بما للنبي من الأحوال والأموال والحفدة والمتاع، به تحقیق محمد

عبدالحمید النمیسی، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۲۰ق.

مصطفایی، محمد، ملیحة السادات اسماعیلی فرد و خلیل الله احمدوند، «حقوق مخالفان در زمان حکومت پیامبر

اسلام (ص)»، در تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، سال پنجم، ۱۳۹۳ش، ش ۱۴، صص ۹۵-۱۱۰.

نجفی ابرندآبادی، علی حسین، تقریرات درس جرم‌شناسی بازپروری بزه‌کاران، دانشگاه تربیت مدرس، تهران،

۱۳۸۶ش.

نوری طبرسی، مستدرک الوسائل، مؤسسة آل البيت، قم، ۱۴۰۹ق.

واقدی، محمد بن عمر، المغازی، مؤسسة الاعلمی، بیروت، ۱۴۰۹ق.

یعقوبی، احمد بن ابی‌یعقوب، تاریخ، دار صادر، بیروت، بی‌تا.

هادوی تهرانی، مهدی، «رویکرد قرآن به مجازات»، در دانشنامه علوم و معارف قرآن، ش ۷، تابستان ۱۳۸۹.